

*A világlátás és gondolkodásmód eleganciája**Vonások Márai Sándor portréjához*

Márai Sándor (1900–1989) életműve aforisztikus bölcsességekkel van telítve, mintha a gondolkodás eme *ékkövei* megvédenék az embert – világosságot hirdetve – a lealjasulástól, az emberséget megvalázó hordaszellemtől. Vagy talán azért születtek a felvilágosodást *felvilágosításként* megélt alkotó világra ragasztott *szépség- és igazságtapasztalatai*, mert az író egyben *tanító* is, aki a titkot továbbadja? A humánum létráin kezdettől fogva mind följebb való kapaszkodásnak lehetnek – minden bizonnyal vannak is – ilyesféle, az olvasó fogékonyságát akarva-akaratlan megcélzó „mellézköngéi”. Csakhogy kassai *törvényírónk* esetében ezek a kifinomult axiómák nem járulékos elemei az artistikus gondolkodásnak, hanem messze világló árbocai. A *tengeri* hajózás során nyert kimeríthetetlen tapasztalatokat hirdetik.

Aki bölcsnek akar látszani, az bölcs is. Ezért M. S. a görögséggel átvilágított Nyugat és Kelet szószólóinak egyformán örököse. Akit sosem az agorán való tétnélküli, jóllehet valamennyire rendszabályozott „ücsörgés” érdekel, sokkal inkább a fogalmazás pillanatában önkéntelenül születő *tünemények* remélhetően terjedő, más irányú meditációkra kiható s evvel az erjesztést előidéző hatékonysága. Ha Fried István pályaképének (*Író esőköpenyben*, 2007) kezdő és befejező gongszavát, vagyis a gondolkodói mező széles spektrumát idézzük, azonnal előttünk – bár sok ilyen érvényű válogatás létezik – a problémaérzékenység, mi több, a személyiségképként jelentkező világlátás esszenciája.

(*Előszó*) „Megérted, hogy élsz. Ez az egyetlen kaland” (*Ég és föld*). „Szeretett a szavak súlyával bíbelődni, megszokta, hogy véletlen, odavetett szavakat igazi értelmükre vizsgáljon meg, s különösen utánaézett az ilyen »gyanús« szavaknak, melyeket beszéd vagy gondolkodás közben mintegy az értelem ellenőrzése nélkül, szabadjára engedett az értelem alvilága” (*Válasz Budán*). „Bizonyos szavak különös emléket kapcsolnak, melyeknek semmi közük a szó értelmi tartalmához. A szavak mást is jelentenek, mint amire a szótár tanít” (*Európa elrablása*). „Minden sort olyan figyelemmel kellene írni, mintha rögtön utána a halál tenne pontot a mondat és az író életének a végére. Végzetesen kellene írni, jóvátehetetlenül. Úgy kell írni, mint akinek nincs ideje többé kijavítani a központosítást, jelzőt és jellemet. Csak egyszer élünk? Nem biztos. De csak egyszer írunk. Ez biztos” (*Füves könyv*). „Ebben a három és fél évtizedben a legnagyobb elégtétel az volt, hogy emberöltőn át öncenzúra nélkül tudtam írni” (*Napló, 1984–1989*).

(*Utóhang*) „Szembe kell nézni a kalanddal, s az élet kaland marad a halál pillanatáig, szembe kell nézni az élet gyanús, kissé moziszerű kalandjával, s aztán meg kell írni: ez a feladat nyers és együgyű fogalmazásban” (*Napnyugati őrzéskönyv, 1936*). „A többlet, amit a tanítvány Platón hozott, az írás többlete. Nem elég Sokratesnek lenni. Le is kell írni azt, aki vagyunk, tehát anyagot adni a formának” (*Ami a Naplóból kimaradt, 1947*). „A nagy író, az igazi író mindig az egész Irodalmat folytatja, a Védától napjainkig... Mindig »folytat« valamit. A csak jó író mindig csak egy modort ír: annak lehetőségein belül mond valami időszerűt” (*Napló, 1945–1957*). „A felvidéki polgár már évszázadok óta tud valamit, amihez alföldi komasága és atyafisága csak száz év előtt kap kedvet: tud társalogni. Mert nem elég becsülni a szépet, élvezni a fennköltet: áldozni is kell reá és beszélni is kell róla” (Az örök Felvidék, *Új Idők*, 1938). „Az Úr úgy érzi, nincs miből ünnepet csinálni, s nem csak zsebére gondol,

mely üres. Más is üres...” (Csutora). „Nem a gázzal kezdődik egy civilizáció pusztulása, mindig a szóval kezdődik” (Műszavak, Újság, 1935). „...Az eszmékből nem szabad valóságot csinálni, mert a pillanatban, mikor beteljesednek, elvesztik igazi értelmüket” (Sértődöttek). „És mégis. Talán. Hinni, hinni. Hinni. Talán, talán. Lehet, hogy a hit csakugyan hegyeket mozdit el. De jól meg kell nézni, melyek azok a hegyek, amelyeket el akarunk mozditani” (Ami a Naplóból kimaradt, 1953–54–55).

A fönti hangulatképet hadd egészítsem ki – a választás rögtönzészzerű – egypár általam (is) kedvelt idézettel! „Olyan várakozással utaztam, mint aki a holtak és elevenek szövetsége elé megy, s tudja, hogy mindenhol bizalmasan fogadják, mert fogékony az emberi és isteni iránt, mely útközben eléje tárul” (Istenek nyomában). „...írni, egészen írni pontosan annyi, mint élni, nagyon veszélyesen élni” (Sértődöttek. A hang). „A világgal csak az tud fogékony és természetes összhangban élni, aki teljes egységben él hazájával. Mert a hazájától elszakított ember nyomorék” (uo.). „A vénasszony, a szegények tékozló gavallériájával és gyöngédségével, megszán, s egy csorba bádoglábasból két almát emel ki. Valamit mégis akar adni nekem, mert szegény, tehát gavallér. S körös-körül a sár, a sár. S a sárból, néha, felrepül egy lélek” (Csomakőrös). „Maradt a város, mely örök, bölcs és közönyös. Maradt a dóm, mely megdöbbenően azonos tudott maradni az emlékkel, melyet őriztem róla, mit sem tudtak véteni ellene az idegen hódítók!” (Magyar városok – Kassa). „Milyen különös erő van egy versben: erősebb, mint minden anyag és cselekedet...” (Szeptember végén). „Az elalvás pillanatában úgy rémlik, úrhajóban fekszem, amelynek Föld a neve. És keringek az úrban, reménytelenül, mert a Semmi vesz körül. Nincs hová kilépni ebből az úrhajóból, hiszen a Semmibe lépek, ha elhagyom a Földet. És nincs hová megérkezni” (Napló, 1968–1975). „Az embert csak a stílus mentheti meg, az a stílus, amelynek az erkölcsi magatartás (kiemelés – Sz. L.) ad zengést és tartalmat. Stilizta vagyok!” (Jelvény és jelentés). „...minden nagy epikának... egy igazi hőse van: az idő” (uo.). „A csokolózásra kényszerített ellenfél új figura a történelemben. Hitler nem csokolózott az áldozataival, beérte, szerényen, hogy lemészárolta őket” (Napló, 1968–1975). „Régebben volt a lumpenproletariátus. Most megjelent a népi demokratikus színen, kalappal a kezében a lumpenburzsoázia” (uo.). „A térképeket újarajzolták – és megint bosszút akartak igazság helyett” (Föld, föld!...). „...Európában születni, európainak lenni nemcsak természeti vagy közjogi állapot, hanem hitvallás” (uo.). „...személyiségnek lenni a legtöbb, amire ember képes” (Béke Ithakában).

Erkölc? Stílus? Elveszett Éden?

Írónk esetében az idő serpenyőjét, háborúkkal forróított *platin*, sosem az Isten, hanem a Sátán forgatta. Márai Sándortól ez rabolta el a szülőföldet, Kassát; s az író, aki halála után most már külföldön is kezd érdekessé válni, ez tette örökös hontalanná. Ez az Ő – a holtában is élő fátum (nevezhetjük akár Trianonnak) – akasztotta nyakába a végzetetlen utat, amelyet lelkében egy drámai fölismerésű különös érzéssel (a hazátlanság csaknem átok!), hátán a *kultúra vesztés tonnáival* úgy kellett bejárnia, hogy sosem volt megérkezés. Mert az amerikai otthonban pisztollyal (a szájban!) önkezüleg meghívott halál sem megérkezés volt, hanem – az író filozófiájának adózáva – valaminő új kezdete.

A föltámadás? A magyar irodalmi életbe – netán az értékrangsorba – való betagozódás? A Dóm – itt családjelkép, életszimbólum – kivirágzásáé, amelynek kövei a magyar történelem, kultúra, viselkedéstörténet, polgári gondolkodás stb. kis és nagy kátéit megalapozva s nemkülönben a magyarság életosztónét ébren tartva szinte időtlen idő óta hirdették eme nemes gesztus hallatlan voltát? A családba beépült, nemzedékről nemzedékre gyarapított érték-javak megtartó erejét?

A XX. századi magyar irodalom nagy magányosa – aki öreg korában sem félt a haláltól, s a nyakába szakadt (vágott?) egyedül-létből sarjastotta ki *életfilozófiáját*: „beleolvadni a csendbe” – különösen mozgalmas, valamennyire kísérletező (az avantgárdal is érintkező),

[*Műhely*]

ugyanakkor a polgári életmódot, műveltséget, szokásvilágot piederasztálra emelő életpályát tudhatott magáénak. Úgy akart kirohanni a világból, hogy evvel a *futással* teremtő *énjé*-hez minél közelebb érkezzék. Iskolaváltásai (Kassa, Eperjes) is innen eredtek: a büszkén fennhordott fej „sértődöttségéből” – lázadó alkatát kamaszkori depressziók is sebeztek – és a már korán, diákéletében kialakult írói gőgből.

Annak ellenére, hogy számtalan napló- és egyéb nyilatkozata azt tanúsítja, hogy később elfordult a verstől – a próza-tökélyig eljutva mindinkább elszakadni igyekezett a lírától –, nem volt drasztikus (ha egyáltalán nevezhető így!) a műfajváltás. Nem csupán azért, mert fiatalkori verseskötetei (*Emlékkönyv*, 1918; *Emberi hang*, 1921) miatt sem volt semmi szégyenkezni valója – nem szólván élete teljében készült két remekléséről (*Halotti beszéd*, 1950; *Mennyből az angyal*, 1956) –, hanem azért legkivált, mert a szépprózájában, drámájában (de újságcikkeiben és naplójegyzeteiben is) megőrződött valami abból a mély zengésű, akarva-akaratlanul ilyené formált *gordonkahangból*, amely szinte *versszerűvé* emeli minden közleményét.

Míthogy a stílus megszállottja, a verssoroknak az édességük mellett is van dallamos vívőerejük – szimbólummá nő, csaknem testkultusszá az emlékezés –, s ez a hullámzás adja, *útbárangolás* gyanánt, a fölfedhetetlen és mégis fölfedett titok rejtélyét. A szonettforma paradox viselkedésével arra mindenképpen jó – miként az 1961-es *Manhattani szonettek* záró darabjából kitűnik: úgyszólván kinyitja a teret –, hogy égi s földi hatalmak metszéspontján feltűnjék az a megnevezhetetlen tünemény (Márai talán így mondaná, *varázs*), amely a nosztalgia cserjéit valósággá: zöldellő bokrok erdejévé emeli. „Tested ismerős, mint egy titkos térkép, / A melled, mint a toscanai halmok, / Mint germán templom-ablak, szemed mélykék, / Homlokod mögött gótikus kalandok. / Csípőd hullámos, mint a part Bretagne-ban, / Ágyékdod fodros, bodros vízesés. / Svájcban lüktetnek így a vizek és / / Óled úgy tárul, mint Nápoly, ha nyár van, / A hasad, mint a magyar búzakéve – / A jó szagú, a jóízű, a dús – / Júniusban érik ilyen fehérre, / Mint köldököd körül a sima hús. // Sok földet, vizet megjárta azóta, / Most megismerlek: te vagy Európa.”

De ez a – Szabó Zoltán-i szóval – *szerelemes földrajz* sem ilyen egyszerű, hiszen a lírikus nem (nem kizárólagosan) földrészeket tüntet ki *udvarló* látomásával, hanem a térképtől szinte függetlenül helyét mint elnyert *jót*, a megcsendesedés jutalmát mint (csaknem) üdvözülést keresi. A főntebb idézett vers előtti szonett – Ady-allúziót is idevonva, a szimbólum-értékű bibliai cselekvéstől sem idegenkedve – ezt a *szétáradást* láttatja a Nyugat költőinek, kiváltképp Kosztolányinak érzelmi plasztikájával. „Értsd meg végre, ez az én óceánom, / Ez a hullámzó s mégis kőkemény / Valóság. Nincs egyebem a világon, / Csak a világ. Kicsi, de az enyém. / Lásd, ez az én Atlantiszom a mélyben, / Ez a vihar az én sorsom üvölti. / Az én cápáim engem rágnak széjjel, / Hogy ne maradjon rajtam semmi földi. / Ez a hullám, melynek porzik taréja, / Nekem hozott hírt Grönlandból, Japánból, / Minden rögtön értelmes, ha nincs célja. / Az óceánban otthon vagy akárhol – // Otthon vagyok s most megmossa a lábam / Hideg vízzel a labradori áram.”

A korai versek hangpróbáló *énjét* – bennük nem a Dóm harangja, csak lélekarang szól – az 1945-ös *Verseskönyv* ugyan karakteresebbé teszi, ennek ellenére nem véletlenül állapítja meg az író első monográfusa, Rónay László (1990), hogy „A versekben a reflektáló lírai én köré rendeződnek a világ díszletei, s ez némiképp beszűkíti a költemények terét, még abban az esetben is, amikor a bibliai helyzetekbe éli bele magát s mitológiai sztereotípiákat idéz vissza.”

Igaz is, Márai elsősorban nem költő, hanem prózaíró. De ha a méricskélésünkkel ily lapos horizontúnak látjuk a *határt* – nyilván jóval kedvezőbb szempont szerint is vizsgálódhatnánk –, akkor minő történelmi ajzottságú ihletből és miképp pattanhatnak ki, a teremtő elme mely fáján képesek megszületni azok a remeklések, amelyeknek a XX. századi magyar

líra nagy versei között van a helyük? A már említett *Halotti beszédről* van szó, s nem utolsósorban az 1956-os magyar forradalomnak drámai emléket állító *Mennyből az angyalról*.

Pomogáts Béla *A száműzött monológja* című tanulmányában írja: „A halotti siratóknak többnyire személyes hátterük van, valakinek: egy történelmi, közéleti vagy kulturális személyiségnek az elvesztése miatt érzett gyászt szólaltatják meg, vagy éppen azt a fájdalmat fejezik ki, amely Jézus Krisztus kereszthalála miatt hatja át a keresztény közösséget. Ugyanakkor, főként a középkorban, kialakult a siratóknak az a változata is, amely egy egész közösség, város vagy nép katasztrófáját beszélte el.” Majd ugyanitt: „Márai verse valóban olvasható úgy, mint »halotti beszéd«: búcsúztató és sirató, de (miként az íróról készült monográfiájában Rónay László megállapítja) olvasható úgy is, mint drámai monológ, és ez »a közlésfolyam legfeszültebb pontjain fiktív párbeszédé válik, amelyet az író sorstársaival, a hazájukat elhagyni kényszerült kis népek fiaival folytat«.”

A vers klasszikusokra utaló idézetei (Vörösmarty, Kosztolányi, Tompa Mihály szavainak citálása, Krúdy megnevezése) csak erősítik a *sirató* hatását. Jóllehet a kétségbeesést zseniálisan átérzett szavakkal – versmondatokkal – közvetítő programversről van szó, nem szabad megtagadni tőle – Pomogáts figyelmeztet: „Márai nagy verse elsősorban nem poétikai, inkább retorikai hangoltságával tűnik ki” – a nóvumnak kijáró, értékcselelő tiszteletet. Ma is rejtély, hogy az etikát sem életében, sem műveiben nem nélkülöző Tamási Áron miként lehetett a *Művelt Népben* megjelent cikkében (1954) – félrehallás révén vagy „reálpolitikusi” alapállásból? – ellenzője a „gyász lobogtatásának”. A Szabad Európa Rádió nagy tettet hajtott végre, amikor hullámhosszán közönség elé bocsátotta – a bedugult fülű rab népeket élményhez juttatva – a *Halotti beszédet*.

Márai másik emblemikus verse, a *siratónál* nem kisebb katarzist keltő *ima*, a *Mennyből az angyal* ugyancsak az életmű ékessége. „Karácsonyi vers”, amelynek döbbenete, hogy amikor a kis Jézus megszületik, cukorka helyett – miként Jelenits István mondta volt – *A megfeszített Krisztus-magyarország* (vagy a vers nevezetes sorához igazodva: „Népek Krisztusa, Magyarország”) lóg a fán. (A losonci festőművész-költő, Szabó Gyula csak évtizedek múlva közölt versében ugyancsak a *Bibliához* fordul: a születést szimbolizáló jászol és a benne folyó, az orosz tankok-fegyverek által kiontott vér kontrasztjával jeleníti meg a drámát.) Jelenits kitűnő meglátása, hogy „Juhász Gyula versében, *A tápai Krisztusban* már azonosult az útszéli kereszt pléh-Krisztusa a magyar néppel. [...] Márai versében is megtörténik ez az azonosulás. Karácsonyi idill helyett a Golgota képe rajzolódik elénk. A karácsonyfa keresztfává alakul át, rajta megfeszített Krisztusként a magyarság.” Az életünkkel-halálunkkal „földíszített” – megszentelt! – *fa* az egész világot (Camus-től Kokoschkáig) csodálatra készítette, így vált az elbukásában is győzedelmes 1956-os magyar forradalom más rab népek lázadását előkészítő-ösztönző példává.

Az elemző arra is föl hívja a figyelmet – lásd „a legsikerültebb, legtalányosabb, és talán legelőbb utolsó versszakot” –, hogy „Jézus életének tündöklő fényei azért nem fakulnak jámbor klisévé, mert összevillannak személyes és történelmi létünk tapasztalataival, s kölcsönösen értelmezik egymást.” Íme! „Angyal, vidd meg a hírt az égből, / Mindig új élet lesz a vérből. / Találkoztak ők már néhányszor / – a gyermek, a számár, a pásztor – / Az alomban, a jászol mellett, / Ha az Élet elevent ellett, / A Csodát most is ők vigyázzák, / leheletükkel állnak strázsát, / Mert Csillag ég, hasad a hajnal, / Mondd meg nekik – mennyből az angyal.”

A verssel kapcsolatban más – a költészetet kevésbé értő – vélekedéseket is ismerünk. Az egyik épp attól a Szegedy-Maszák Mihálytól való, aki az elsők között írt (kis)monográfiát Máraitól: „A tízoros, páros rímes szakaszok már-már kezdetlegességig egyszerű rigmusszerűségükkel elárulják, hogy a versíró Máraitól távol álltak a magas költészet céljai. Arra használta (sic!) a verset, hogy nyomatékkal jutassa kifejezésre magatartását olyan helyzetekben,

[*Műhely*]

amikor úgy érezte, a száműzött magyarnak állást kell foglalnia. Tulajdonképpen még legnagyobb hatású verse, a *Halotti beszéd* (1950) sem kivétel. Jelentős értéke nem annyira költői, mint inkább történeti.”

Mielőtt megjegyezném, hogy az „egyszerű rigmusszerűséggel” is elérhető – van-e ilyen képződmény? – „a magas költészet céljai” (József Attilától kezdve – a versbeni csujogató mint *élnkítő* elem ugyancsak idetartozik – ezer példa hozható állításom bizonyítására), hadd hívjam föl a figyelmet a méltatlanul csend övezte Fáy Ferenc nagy *örvenbatos* versére, a *Jeremiás siralmaira*. (Amikor Márai nevezetes költeményét írta New Yorkban, Fáy több részről álló poémája Torontóban már könyv alakban olvasható volt.) Jóllehet mindkét költő a Nyugat lírájának az örököse – egy, a sajátjukká hasonított *beszédhang* vall erről –, az „egyszerűség” és a „bonyolultság” összevetése arra mindenképp választ adna, hogy *így* is, és *úgy* is születhetik nagy vers. Magyarán, ha a technikai és intellektuális (vagy csupán annak látszó) elemek mellett az *érzelmi erő* is dominál benne. (Egész példatárát lehetne hozni a Szegedy-Maszák-féle „finnyáskodásnak”, amelynek többek közt olyan remek líradarabok is áldozatul esettek, mint a *Himnusz*, a *Szózat*, az *A vén cigány* vagy a *Psalmus hungaricus*.) Márai *száműzött magyarként* „rigmusszerű” verseket írván nem (nemcsak!) 1956 igazsága mellett akart „állást foglalni”, hanem – miként erkölcsi irányultságából kitűnik – főképp és minden kétséget kizáróan, saját lelkiismeretének akart megfelelni. Miként esszerű prózája, megannyi „krízisregénye” és szépírói tollra valló publicisztikája – azért a regénybeli és újságírói „fölvilések” között van különbség – meggyőzően bizonyítja.

Az életmű esszenciáját, mikor is az *önéletrajz*iság többlépcsős parabolává nő, Baránszky Jób László (*Az életmű vallomása*) fogalmazta meg a legérzékletesebben. Középpontjában az a civilizáció, kultúra állt, „amit a polgárság teremtett a feudális társadalom romjai felett Nyugat-Európában, s amely felé a múlt (vagyis a XIX. – Sz. L.) század reformnemzedéke, az akkori magyar elit a hazai fejlődést is indítani kívánta. A kassai polgárivadék szívében ennek virtuális képe élt. Ezt kereste, s ennek kaotikus összeomlását kellett megtapasztalnia Nyugaton, ahova Kassa elvesztése után menekült. S hazatérése után ezt a veszített illúziót őrizve szívében húzódott meg »Pest-izonyával« a Krisztinában, a Mikó utca sarkán, belső emigrációban, befelé fordulva.

Belső emigráció? Kint és bent is – a párizsi, berlini, római utakon is és „hazai” barangolásai közben is – mindig, mindenkor (műfaji megnyilvánulásaitól függetlenül) *önkereső útját* járta. Testét-lelkét feszült várakozásban az elindulás *drámai* pillanata izgatta. A rá – vagy hőseire – váró *színpadi szerep*. Az a különös maszk-játék, amelyben a játészó személy – hiába műveinek konstruált alakjai – többnyire önmagával találkozik. Regényeiből ezért is hiányoznak az egyéni karakterek, a beszélt nyelvvel hitelesített alakrajz. A valóság evvel a mindig önmagához visszaforduló *maszkjátékkal* a benső moralitás színpadára emelkedik. (Amelyet dús olvasmányélmény – filozófia, széppróza – színesít.) Kassa is ő, a Város is ő, a vésőjét karddá emelő – igazságosztó? – művész is ő. Ő csalja meg a szépasszonyokat és a hozzá hűséges-hűtlen barátokat – „Márai regényeiben látszólag döntő kapcsolat a nemek viszonya, de e látszólagos főtémájuk mögött az emberi viszonylatok bonyolult szövődése húzódik meg mindenkor” (Baránszky Jób) –, és őt csalják meg a szépasszonyok és a hozzá hűséges-hűtlen barátok. Saját maga alól húzza ki az utat – működik a Szindbád-maszk, működik a Casanova-maszk –, hogy újabb és újabb utakra lépjen. Minő találó Baránszky Jób jellemzése! „Örök utazó vándor. Akinek van ugyan hazája, de nem él benne. Mert a haza szellemi.”

Védőbástya, amely a *kifinomult hallásra* – nem csupán a dobhártyát megedzve – erőt ad (evvel az éberséggel hallatik meg az Európát romlásba vivő *Démon* vonzó és viszolyogtató, simogató és szűrő hangja is – Márai egyik legjobb értője, Lőrinczy Huba azt írja a *Jelvény és jelentés* „Hitler-beszéd”-jelenetéről, hogy nem található párját az irodalomban), ugyanakkor megannyi intellektuális kalandra csábít. (A sok bravúr közül hadd emeljem ki

az említett regény Ortegából és Spenglerből gyúrt – természetesen az író saját vére is belevertetett a masszába – Mirza Rey-figuráját.) Ha a regények jobbára nem a történetekre épülnek is – a „cselekményt” az alakok közötti (lerántott jelmez, fölvert jelmez!), sokszor kíméletlen szellemi párbaj adja –, a *hűvösen forró* nyelv megteremti azt a varázslatot, amely a hangulati tökélyt visszaadó (rövidebb-hosszabb) mondattal a „téma” kozmikus távlatba helyeződik.

„A sokat emlegetett Márai-mondat – írja Baránszky Jób már említett tanulmányában – nem belső szerkezetében, hanem ekként, a műbe illeszkedés indokoltóságában, művészi, artistikus volta mellett mindenkori indokoltóságában csodálatos. Úgy rejlik benne gondolati tartalom, hogy egyben a lélektani kibontakozás, a cselekmény hordozója. Áll mindez elsősorban az életmű reprezentáns három kiemelkedő darabjára, a *Vendégjáték Bolzanóban*, *A gyertyák csonkig égnek* s *Szindbád hazamegy* költői remekeire. De ez általában jellemző minden egyes művére, fajsúlyuktól, jelentőségüktől függetlenül. Márai lelkiismeretes, gondos stilisztája. [...] Mintapéldái ennek a stílusnak a *Vendégjáték Bolzanóban* és a *Gyertyák csonkig égnek*, éppen ezért meggyőződésünk szerint ezek a Márai-stílus művészi megvalósításának csúcspontjai.” (Igaz, ehhez az is hozzátevéődik, hogy „steril laboratóriumban, zárt világban, üvegbura alatt, kísérleti laboratóriumban kerül vizsgálat alá az emberi lélek, a szenvedély, a hűség, barátság, szerelem”.)

Amikor Lőrinczy az *Egy polgár vallomásait* taglalva – sokan ezt a „regényt” tartják az életmű csúcspontjának – úgy véli, hogy „A származására, addigi életútjára visszatekintő – s a *Buddenbrook ház*at, valamint a *Tonio Krögert* kitűnően ismerő – Márai joggal érezhette magát egy kissé Thomas Mann-hősnek, föllelvén osztálya színváltozásában, tulajdon famíliájának történetében s önsorsában az irodalmi párhuzamok, megfelelések sokaságát”, a *saját dallam* és az *idegen dallam* egymásra játszó és egymástól elütő „összhangzattanára”, a különbözőségeken is megbúvó *egységre* figyelmeztet. S arra, hogy a család s a különböző nemzedékek által „kitermelt”, megőrzött és továbbadott *érték*, az egyféle, sokféle arcú Európa mint kultúringató (és temető?) bölcső – az így vizionált pillangószárny oly erős, hogy tankoszlopok hadát nyögve-viselve is tud röpködni – nem veszhet el, mert a búcsú pillanata (a kimerevített Márai-hősök minden porcikájukban ezt élik) fájdalommal, iróniával, a *szeretet* (önszeretet?) vitriolával egy újabb utat – a Semmi felé hajózáván is egy *boldog* utat – készít elő. Amelyen semmi más, mint a megannyi *talán* a világitótorony. Meg a fölismerés, hogy – akár cirkuszi játékot idéző „előkészületben” – nem is annyira vidám dolog *megérkezni* önmagunkhoz. Szindbád, a hajós akár mítoszi fátylat is gyűjthetna, de lefekvéskor sosem gondolhatná, hogy Mátyás királyként fog megbéredni. Ha valójában *hazaérkeznek*, megtagadná – egyetemes? – *otthonatlanságát*.

Márainak a *haza* tehát mindenhol van – Kassán is, Párizsban is, Bécsben is, a Monarchia „pihenőjében” éppúgy, mint a magány virányát jelentő Amerika (eme belakhatatlan földrész) „szabadság” mosta partjain –, s épp ezért sehol sincsen, csak mardosó vágyképként a szünetlenül forrongó bensőben. Az író bölcs fölismerése: „Nemcsak mi haladunk az utakon, az utak is haladnak velünk.” S nyugodtan hozzátehetjük: *bennünk* is. Az életpálya, noha sokak szerint az igényes művek mellett kommerszet szintén termett, ezért drámai. Hogy az író „a modern magyar próza hagyományainak folytatója és megújítója”-e, miként a szülőföld okán (is) rokon Grendel Lajos véli, az már kétséges. (Eme kétségeit, megnevezvén a magyar próza szeplőtelen vagy nem hibátlan, de kétségkívüli *alpműveit* – mondván „Márai az átmenet művésze” –, Szegedy-Maszák fejti ki *Szerep és mű* című tanulmányában.)

A *Kassai őrvárat* vallomását azért érdemes idézni – talán nem is a regény, hanem a *vallomás* az „örök hontalan” igazi műfaja –, mert az író gondolkodásmódjának, világlátásának credója. A stílus eleganciáján kívül – nem mindenki térdel ilyen kínzó önfeledtséggel az imázsamolyra – a *megallott* erkölcs és a követendő (gyakorolt!) magatartásforma kinyilván-

[*Műhely*]

nításának a gyönyörű példája. „Szeretném látni, először életemben, madártávlatból a Várost, melyhez egyedül van személyes közöm e világon. Igen, ez itt a Dóm... Látom az utcák kusza szalagjait, megismerek egy házcsoportot, s egyszerre látom az egészet, zsúfoltan, összezártan, ahogy középkori város és erőd tud csak egységes és összetartozó lenni, minden részletében szervesen ugyanahhoz a központhoz tapadó, s ez a központ a Dóm, melynek tetőzete lezár és magába foglal egyfajta lelkiséget és világképet, a keresztény Európa világképét. A dómtornyok kötik össze légvonalban a keresztény európai kultúra őrhelyeit... Ezek a dómtornyok őriznek egyfajta útvonalat a pusztuló világ felett – Kassa és Tours, Uppsala és Reims, Köln és Firenze fölött kóvályog a lélek e hetekben, s a pusztulás tével a harci lángokban villogó templomkeresztek mutatják az elsötétülő világban a tévelygő léleknek az utat. Ez a Dóm, szülővárosom időtlen remeke, egyike az európai lélek világitótornyainak.”

Poszler György evvel az idézettel indítja *Magyar város – európai kultúra (Márai Sándor és Kassa mítosza)* című filozofikus, lélektani panorámáját. Nagy, invenciózus, a Márai-irodalomból is kiemelkedő tanulmányával – amelyben az esszényelv már-már szépprózai rangot kap – a lényeg közepébe vágva (míg vizsgált alanyának Kassa, neki Kolozsvár fáj) mítoszi tartalmakkal tölti meg a hely- és művelődéstörténetet. „Mi is Kassa – történelemben, művészetben? Tényleg urbánus mítoszok talaja.” S ez a mítosz-sor itt – Károly Róberttől, Nagy Lajostól, Bocskaitól és Bethlen Gábortól Batsányiig, Baróti Szabó Dávidig és Kazinczyig, s nem utolsósorban a Dómgig, a nagyfejedelem, II. Rákóczi Ferenc nyughelyéig – *történelmi valóság*.

Testbe-lélekbe beivódott, minden jelenben *aktivizálódó* múlt.

Határait nem a térképek – ezek a nagyhatalmak által „összefirkált” krikszkrakszok – jelzik, hanem a *lélek* jelzőkarói. Azok meg, átvéve az őrzésükre bízott javak jellemtulajdonosságait, határtalanok. Ha érteni akarunk valamit a Márai gondolkodását meghatározó alapokból, minduntalan ide kell visszatérnünk – Poszler is ezt teszi –, a Városhoz, a Csalládhoz, a Dómhhoz. S tágabban azokhoz a művekhez – *Egy polgár vallomásai, Féltekenyek, Kassai őrvárát, A kassai polgárok* –, amelyek „a szakrális város és a patrícius polgár legendáriumát” visszhangozva a mítosz alapját, a mítosz építését és a mítosz virágzását adják. A tanulmányíró szerint, a megnevezett „előzmények” fontosságát hangsúlyozva, a *Kassai őrvárát* és *A kassai polgárok* „az igazi tárgy”.

Poszler már írásának alcímeivel is – *A polgár legendáriumán* belül: *Lázadó polgár, Megtartó polgár, Hűséges polgár* – fölillantja azt a megannyi Márai-arcot, amelyek végső soron egy „fókuszba” állnak össze. (Ez lesz a „mítosz virágzásának” csúcspontja.) A lázadás fokozatai – „mindhárom lázadás lényege játék” –: „nyolc-tíz éves kori gyermekforrongás”; „látszólag motiválatlan világgá futás tizennégy évesen”; „nagydiákok erotikus-halálos játék-közössége”. „A mítoszépítés főműve a *Féltekenyek*. A »trilógia« középső darabja. A Garrendinasztia hanyatlásának históriája. Előtte *A zendülők* van, a harmadik lázadás lírai története. Utána a *Sértődöttek*, a klasszikus polgárság végjátékának krónikája. ’37-ben születik. Szükség van már az értékek mítoszára.”

A mítoszépítés alapmotívumai? Az Apa (a mítosz már az *Egy polgár vallomásaiban* fellobban), „a művész-polgár létforma jelképe”, Garren Gábor „nem megfogalmazza-kimondja, de éli-hordozza az egyetlen igazságot”; a „környezet” („a legjobb, heroikus értelemben provinciális Thomas Mann nemesen ezüstkori attitűdje” – „a Garrennek – persze Lübeck más, mint a mitikus-regénybeli Kassa – Buddenbrookok”; a három Garren-fivér „a polgári lét három variációja”); „külső-belső romlás” (a *Sértődöttek* történelmi ideje). ’40 nyarán hazalátogat a Fiú (a Fiú?, az Író?).

A Várost átvilágító esszé-útirajza, a *Kassai őrvárát* – „kiépült mítosz”. Keresni, ami nincs, s úgy élni vele, mintha volna, nem kis – a lelket és az emlékezetet is megdolgoztató – fel-

adat. A „hűséges polgár”, mert nem menekülhet a boldogságos tehertől, őrzi a rábízottakat. Nincs könnyű helyzetben. Miként az elemző megjegyzi, „a kultúra fennmaradása a tét”. Mindig világosan állást kell foglalnia a „tudott” vagy „vágyott” törvényerejű igazságok mellett. A hordószónokokkal („áligazság a pillanat számára”) vagy a tömegemberrel szemben (Ortega)? Az írástudó akkor lesz áruló – mondja Poszler – „ha nem rendezkedik be elszánt védelemre”. Márai, mert erkölce úgy diktálta – noha a színházi kelléknél sokkal súlyosabb „álarc” alól sokszor vér folyik –, berendezkedett. Önkinzó, igazságkimondó szenvedéllyel. Nála még a melankóliának is van kardja – az élesre fent szó. Mintha csak szivarra gyújtana, annyi neki valaki megsértése – sok minden mellett különösen a népi írókat nem kedvelte –, ha nem mondhatná ki (vagy nem *hallgathatná* el!), amit gondol, megháborodnék. (Naplói ettől az őszinteségtől izgalmasak.)

A városmitoszt csúcán, így az elemző, „az eddig alig értékelt színjáték – *A kassai polgárok*” áll. (Jegyezzük meg: amíg a nem mindennapi dramaturgiájú, ám sokak, így egyes elemzői által is könnyűnek találtatott *Kalandot* tíz éve játsszák nagy közönségsikerrel – mostanság más Márai-művek társaságában – egy budapesti kis színházban, addig a szakma által is méltán súlyosnak ítélt *A kassai polgárokra* Thalia fittyet hány.) Mitől a történelmi háttérű színmű hatása? A drámailag kiélezett helyzetektől és a jól bonyolított cselekmény feszes dialógusaitól. Az 1311-es esztendőben játszódó történet hőse az a Dóm fölé szobrokat faragó János mester – „a mítoszkör legszimbolikusabb alakja” –, akire „kívül-belül rátör a vész”. Nem elég, hogy Omódé nádor hadai támadják Kassát, „élete tartalmát”, az unokahúg iránti szerelme („szenvedélye fellobbanása apokrif”), mely veszélyezteti művét, „élete értelmét”, ugyancsak gyötri. Mindkettő – nem tudni, csak sejteni, mi áron – megvédésre szorul.

A Várossal a mitizált polgári létforma vesznék el a pusztító szenvedéllyel. Hiszen ez a szerelem (lángolás) az alkotást táplálja – művészléte. Hűség vagy engedés a csábításnak, menekülés vagy maradás, egyik út vagy másik út? És a választás drámája – nem szólván a Várost védő kötelezettségről – élet vagy művészet. János a várost elöntő *szennyes haddal* – asszonyát megölték, a molnár malmát felgyújtották, leányának az életét vették, a szűcsöt kirabolták, öccsét meggyilkolták – saját (bűnben fogant) tisztaságát szegezze szembe. Acélvésőjével ledöfte a nádort, „a kultúrát jelképező városra törő barbár őserőt”. A dráma – drámai! – válasza: „A vész lehetett egyszer törre, a tör vésővé soha.” Vagyis a mester ezzel megszünt alkotóművész lenni. „Megtörés és folytatás, hiány és beteljesülés – János mester jelképezi. [...] Eldöntötte sorsát – eldöntötték sorsát. A tiszta kötelességnek igaz hit volt, pusztá szenvedélynek keserű csalódás, állhatatos hűségnek rendíthetetlen szeretet.”

Poszler a dráma „szimbolikus-költői nyelvezetét” ugyancsak dicséri: „Majdnem vers. Valószínű: így, versként lehetne elemezni”. Mennyire telitalálat! Márai stílusbravúrja: a dialógusokban a „gordonkahang” mély fényei mellett a magasak is élnek. (Lezárásként hadd említsem: a drámaköltő olvasottsága-műveltségélménye, akárcsak regényeiben, regényfolyamaiban – lásd a Puccini nevezetes Tosca-jelenetére rímelő faragott szobor rejtélyét, a Genovéva-Szent Erzsébet azonosságát! – itt is invenciózus, ösztönző erő.)

A Márai-életművet, illetve egy-egy darabját elemző megállapítások – még ha néha gyökeresen ellentmondanak is egymásnak (amíg Baránszky Jób az *A gyertyák csonkig égnek* című regényt az életmű három reprezentánsa közé tartozó „költői remekműnek” értékeli, Grendel „a regény kínos pátoszá” okozó „üres, túlságosan is elvont színpadiasságról” beszél) – fontos részei az író s a megnevezett alkotások utóéletének. Az elemzőnek – kiváltképp, ha író olvas író! – rá kell hangolódnia (még világhírű klasszikusok esetében is így van ez) a mű szimbolikájára, jelképrendszerére, minden mástól különböző (vagy éppen séggel az *írott* világot magába forgató) *egyediségére*, s el kell fogadnia azt az álomszerű gomolygást, ami nyelvi *látomásként*, érzellemmel telített (netán kopogó?) absztrakcióként jelenik meg.

[*Műhely*]

Ha csupán a nyelvben – a sokat idézett Márai-mondatban és azok artisztikumában, vivő-erejében – találja meg a maga gyönyörűségét (erről a *Vendégjáték Bolzanóban* nyelvi képeit, beszédmódjait elemezvén Kemény Gábornak van karakteres, plasztikus példagyűjteménye – *Casanova kellekei*) –, már félig nyerve van a csata. Am ha a „mondatt” mögötti *világ* is megnyílik előtte – nem biztos, jóllehet sokan állítják, hogy a modorosság modorosságot szül –, akkor lesz csak igazán élmény a kissé megemelt hanghordozású, gondolkodói fölényét az olvasó előtt minduntalan hangoztató, „beavatottságát” éreztető (a *szegények iskoláját* kijáró, de evvel épp gazdagodó) író konstrukciója.

Sok egyéb találó megállapítása mellett el kell hinnem Rónay Lászlónak – az ő tolla jegyzi, igaz, csak a *fordulat* végéig tárgyalva az életművet, a legalaposabb monográfiát –, hogy „A *Déli szél* (1939) című kisregény Márai egyik legbravúrosabb műve [...]. Összefogott hangulat, kimondás és elhallgatás ritka egyensúlya valósul meg az olykor kísértetiesen lobogó történetben, melyben alig-alig történik valami, mégis fontos, egzisztenciális kérdések kerülnek előtérbe.” El kell hinnem Németh G. Bélának, hogy amikor – tanulmányának alcíme mondja – *Az ideológiák nevében való ítékezés ellent* vette fókuszába, a múltba (Giordano Bruno pöre és máglyahalála) avangárd módon betekintő író *jelent* idéző furcsaságairól akart szólni. „Egyértelmű, hogy az egyeduralmat gyakorló ideológiákról és pártokról szól a könyv, azaz a közép- és kelet-európai pártokról s ideológiájukról” (*Márai stílimitációs szatírja: Az erősítő*).

El kell hinnem Angyalosi Gergelynek, hogy az író (az önmagára látó és nem látó személyiség) és a történelem *keverce* – még a visszaemlékezésben is – furcsa kevercs (*Föld, föld!*...). A személyiségével elégedetlenkedő Márait csak azért idézem – „a gúnyrajz, amit a világ tükröz, éppen úgy »ő«, mint a »másik«, akiről egy életen át merevgörcsösen hallgattott” –, hogy ideemelhető legyen az elemző kritikus kommentárja. Íme! „Nos, amint látjuk, a *tabula rasa* illúzióznak bizonyul; ám az mégsem lehetséges, hogy a Márai-nevű író-karikatúra addigi formájában életképtelenné vált. De hát mi tette karikatúrává ezt a figurát, ezt az életet, amely látszólag elismert és sikeres volt, s amelyben a visszaemlékező szerint is »sok érték, sok szépség, sok becses illúzió« kapott helyet? A válasz: a polgáriság látszata. Ez világosul meg a romokat szemlélő előtt. Rájön, hogy mindig is »a megtartó, eleven polgári légkört« hiányolta kényelmes budai környezetében, azt az atmoszférát, amely állítása szerint Kassán mindig megvolt, s amelynek biztonságot adó jelenlétét mindig megérezni vélte a kolozsváriakon is. Különös: az irodalomtörténet általában csak arról vesz tudomást, amikor Budapest a népi irodalom képviselői által találtatik könnyűnek. Márai viszont éppen a polgár szemszögéből regisztrálja a hiányt (kissé emlékeztetve Roland Barthesra, aki élete vége felé többször is célzott rá, hogy számára a »polgár« mindig »vidéki« is egyben). A felvidéki vagy az erdélyi polgárságnak tehát írónk szerint volt valami rejtélyes essenciája, amely a budapesti légkörből (még szeretett Krisztinavárosából is) hiányzott. Ezért nem érezte magát otthon sohasem, ezért menekült, utazott, amikor tehetette: nem a maga világában élt, nem a saját levegőjét szívtá.”

Máraival kapcsolatban elhiszem ezt is, azt is, amazt is – sőt, áldozni tudok Angyalosi logikus okfejtésének –, de nem hiszem, nem hihetem el azt, hogy bárki is ne tudná, hogy mind e mögött (az író otthonosság-érzetét növelvén) valaminő *titok* rejtezik. Aki a kolozsvári Házsongárdi temetőben egyszer is végigsétál, és nem hallja meg Tótfalusi Kis Miklós nyomdagépének *zümögését*, vagy Kassán barangolván – sok egyéb mellett – nem érzi hivatónak a Dóm köveinek *fejedelmi* muzsikáját, az aligha fogja teljességében megérteni – talán mert *érthetetlen* is, csupán valaminő benső műszer révén *érzékeltető* – az egyetemesbe betagozódó *couleur locale* idegent is, hát még az *ott születettet* megfogó magasztosságát. (Nem véletlen – és Márai „polgárságtudatát” nyilván folkavarná a *tény* –, hogy az írástudatlansága ellenére is több száz éneket-balladát föléneklő *klézsei* Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa – Kal-

lós Zoltán élt is az ajándékkal –, értsük: Szályka Rózsa, a nem akármilyen műveltséget hordozó *polgár* nem Budapesten született, hanem távoli, nemcsak fővárosunktól, de Kolozsvártól is távoli vidéken, az „ősmagyarág”, az archaikus magyar nyelv *bazájában*.) Mily igaza van Sándor Imrének, amikor az *Istenek nyomában* című elmélkedő útinaplóról írt kritikájában megjegyezte: „ezt a könyvet csak magyar ember írhatta”.

De ez a kis kitérő is csupán azért született – holott általa Márai aligha lesz jobban érthető –, hogy közelebb férközhessünk a filozofikusan népszerű elmevillanásokat-életbölcseégeket tartalmazó *Füveskönyv*, a máig csodált *Egy polgár vallomásai* és az otthonosságérzés, valamint a művészi önkifejezés apoteózisa, *A kassai polgárok* alkotójához. Nem annyira a különféle módon értékelt, az emigrációban papírra vetett művekhez (*Béke Ithakában*, *San Gennaro vére*, *Ítélet Canudosban*, *Rómában történt valami*, *Harminc ezüstpénz* stb.), sokkal inkább családregényfolyamához, az idegen ég alatt „összerakott” (részben írt, javított) *A Garrenek művéhez* (Toronto, 1988).

A több, jobbára régi regényből álló panorámáról (*Előhang. Zendülő; Feltékenyek; Az idegenek; Sértődöttek. A hang; Jelvény és jelentés; Utóhang. Sereghajtók*) külön-külön is számtalan „rég” és „új” elemző írt. Legrészletesebben, könyvnyi terjedelemben a sajnos korán eltávozott szombathelyi professzor – aki ezen kívül más könyvekben is igyekezett megfejteni az izgalmas életmű titkát –, Lőrinczy Huba (*Búcsú egy kultúráról* – 1998). Az addigi Márai-recepció (monográfiák, tanulmányok, cikkek) *alapos* ismeretében látszólag könnyű dolga volt. Miért is? Mert a Furkó Zoltántól való axiómát kellett bizonyítania: Márai „par excellence író, úgy író, ahogy festő, mondjuk, Van Gogh vagy Csontváry”. Szerencsére messze van már az az idő, amikor egy tudós képében tetszelgő, a kommunista párt irányította publicista – nyugodt lélekkel? – leírhatta a *Szabad Népből* az *ellenségnek* tekintett *polgári íróról*, hogy „Szavai és mondatai szépek, mint a zöld és aranyó legyek, amelyek rászállnak a hullákra.”

És erre a – milyen jelzőt mondjunk? – véglényre nem szakadt rá a föld!

Lőrinczy a „szép mondatok” mellett, azok igazságtartalmát kibontva, a „szép” erkölcsről, a „szép” magatartásformáról, a „szép” – ám megrendítő – búcsúról írt. Az író gondolkodásrendszeréről, Európa-lázáról, kapcsolódásairól. Egyéniségének formálóit megnevezve – nyomaik ott vannak a regényfolyam szövetében, az alakrajzokban, a karakterekben, a hangulatokban – elég hosszú a sor: Goethe, Thomas Mann, Nietzsche, Gerhart Hauptmann, Oswald Spengler, Ortega y Gasset, Freud, Cocteau, Krúdy, Kosztolányi, Füst Milán és a *Biblia* mint élő „cselekménytár”, mint hús-vér hősokeket termő példázat.

„A *Garrenek műve* – már csak hosszúsága és összetettsége okán is – a leghívebb tükre s egyszersmind foglalata írója világlélményének, ember- és történelemlátomásának” – írja a (rész)monográfus. Miben eme *látomás* – megemelt „valóságrajz – értéke? A korábbi megállapításokhoz igazodva nem árt ismételni: „A Garrenek – derül ki a ciklus utalásából – a városépítő és -megtartó polgárság képviselői, egy műveltség, a »fausti« kultúra kelet-közép-európai létrehozói és hordozói”. A cselekmény nélküli, esszével, meditációval, emlékezéssel és naplóval, a szereplők, illetve a hősök alteregójának vagy ellenképének kommentárjaival kevert elbeszélésfolyam (jórészt „krízisregény”) – az első három opusz nemzedékregényként, a negyedik, ötödik és hatodik családregényként is értékelhető – igazi magyar *Buddenbrook*. Bár egy család, egy életforma, egy kultúra kihalását mondja el az író – minő személyiségablók, érzellemmel átítatott történelmi eszmefuttatások, bűnmegvallások és az alóluk való föloldozás nyomán kerekedik ki a megszemélyesített Város és a „királylyá” vált alattvalóiról rajzolt összkép! –, ám mi mégis valaminő élő szervezet (a jó író teremteni is tud) lélegzését halljuk. Mindez köszönhető az „elegáns nyelvi megformálásnak”, Márai „helyzet-, hangulat- és atmoszféra-teremtő képességének”. Hogy a *gondolati igényességét* ne is említsem.

[*Műhely*]

A hősökön túli hős, az *idő* itt azért tört össze, hogy jobb korokban – az alkotónak is, és gondolkodónak is külön író nem volt jó, de figyelniük kell rá – *összerakasson!*

„Az íróról gyakran hallani azt az észrevételt – írja Borbándi Gyula, egy ugyancsak figyelemre méltó emigráns *Márai Sándor és az emigráció* című esszéjében –, hogy érzéketlen volt nemzeti eszmék, sorskérdések, hazafiság, honszeretet iránt. Európát jobban szerette, mint szülőföldjét. Művei bőven kínálnak ennek ellentmondó felismeréseket, megállapításokat, valóságokat. Persze nem kedvelte a hazafias szólamokat, nemzeti elfogultságokat, az úgynevezett magyarkodást. Mint irodalmunk sok nagy alakja, ő sem kritikátlanul szemlélte a népet és a nemzetet. Ha kellett, bírálta, elmarasztalt, kemény ítéletet mondott. Viszont 1951-ben egy helyütt azt írta be a naplójába, hogy szívvel-lélekkel vállalja népe tagjaival a közösséget. »Akármilyen bonyolult ez a per, melyet a magyar társadalommal lélekben folytatok – vallotta –: mégis, föltétlenül hozzájuk tartozom, hibáik az én hibáim is, bűneim az ő bűneik is. Ha elpusztulnak, együtt pusztulunk, a nyelven belül, amelyben egyedül tudunk csak igazán élni.« A hazára, a népre – némely magyar menekülttől eltérően – nem haragudott. »Könnyű az emigránsnak – írta egy helyütt –, akinek olyan elhagyott hazája van, amelyre haragudhat! Könnyű Coriolannak, aki mögött van egy haza, amely felé öklét rázhatja, mert bűnbán marasztalhatja el az otthon maradtak többségét! De kire haragudhatok én? Az a néhány silány ember, aki az oroszok parancsára gaztetteket követ el odahaza: nem tartozik hazámhoz. Ezek kiközösítették magukat a magyarságból! S a többiek – a paraszt, a munkás, a megmaradt értelmiségi – éppen úgy gyűlölik azt a bitang rendszert, mint én, a számkivetett.« Hozzáteszi, hogy nagyon nehéz »a haza ellen füstölő harag« nélkül emigránsnak lenni, hiszen az életének oxigénje. Magára is gondolva állapítja meg, gyötrő valami az elhagyott haza elleni harag nélkül, haza nélkül élni.”

„Keresetten választékos próza?” Lehet.

Mégis, koloncaiban is emelkedő emberiségkép!

SZAKOLCZAY LAJOS (1941) irodalomtörténész, művészeti író. A *Kortárs* folyóirat volt szerkesztője. Legutóbbi művei: *Párbeszédék és perbeszédék* (2010); *Határtalan* (2011); *Sorsszerűség, álmom, etika* (2012).